

СПОНТАННОСТТА НА ОБЩЕСТВЕНИЯ ЖИВОТ И СВОБОДНИЯТ ЧОВЕШКИ ИЗБОР

Проф. д.ик.н. Методи КЪНЕВ

E-mail: metodikanev@abv.bg

Резюме: В статията се интерпретират фундаменталните въпроси за спонтанното формиране и протичане на обществения живот; за ролята на свободния човешки избор на цели, средства и действия; за връзката между спонтанността на обществения живот и неговото управление. Въз основа на породените от техноинформационната и социална промяна нови тенденции се извежда възможността общественият живот от спонтанен да стане антропоцентрично насочван и управляван.

Ключови думи: спонтанност; управляемост, свободен човешки избор; рационален избор, конститутивна политика.

JEL: A13; F 60; O 15, 22; Z 13.

Въведение

Спонтанното формиране и протичане на обществения живот изглежда отвличен въпрос. Но всъщност само този начин на мислене може да ни покаже скритите механизми, които го движат. Той се пренебрегва от хората, следващи (както е твърдял още Хораций) максимата „грабни мига“, понеже не се знае какво ще отредят боговете утре. Спонтанността на обществения живот обаче е фундаментален природо-исторически процес. Заради това е важно, как и какво отрежда той за всички и за всекиго.

Непосредствено общественият живот се формира и протича според собствените му природо-географски, технологично-икономически, културно-исторически, социалнопсихологически, организационно-политически и други дадености. В голяма степен те са обективизирана човешка природа, което доказва, че в крайна сметка определящо значение има поведението на хората като социални актьори. Съобразно с природата им механизмите на техните реакции са от два типа – първични, проявяващи се във вид на инстинктивно и спонтанно поведение. То се „отключва“ при опасност

или неизвестност с цел предохрана. Но може да е просто предпочитан начин на поведение по навик, по шаблон заради леснота или просто заради безхаберие. Другият тип поведенчески механизми са от рационално (логическо, аналитично и прогнозно) естество. Те са зависими от надареността на хората с чувства, усет и ум, позволяващи им да държат сметка както за самите условия на човешкото съществуване като контекст, така и за тяхното подобряващо ги управление.

И спонтанните, и рационалистичните реакции на хората влияят на начина, по който те избират както своите цели, така също средства и действия за постигането им при съществуващите дадености като среда. Реакциите им са свързани и с тяхната мотивация, произтичаща от собствените им ценности, потребности и интереси. От значение е и съобразяването им или не с условията на живот, особено със съществуващите морални и правни норми, правила и стереотипни поведенчески модели. Така е, понеже чрез тях се институционализират и инструментализират обществените взаимоотношения и самите действия на индивидите.

Тезата за ролята на хората в спонтанния процес на обществения живот не е нова. Известна е като твърдение, че те сами правят своята история. В условията на извършващата се днес високотехнологична революция тази теза придобива нов смисъл и значение. Животът надраства доминиращата все още (както у нас) култура да се печелят от всичко пари и я превръща в свой подчинен момент. Вместо нея първостепенно значение придобива необходимостта от разнообразно човешко развитие като привързаност към нови ценности, култура и поливалентна професионална функционалност. Защото то е станало най-дефицитният фактор на обществения напредък.

Опитвайки се да защитя истинността на тази теза, ще следвам обичайните познавателни процедури – концептуализирането на проблема и обяснението на неговото значение.

Процесът на спонтанност на обществения живот

Още Конфуций е бил убеден, че по характер общественият живот е спонтанен. Дефинирал е това определение като „естествен ход на нещата“, като „вървеж по пътя, чертан от самия вървеж“, а също като „сила, която хармонизира и уравновесява живота от само себе си“. (Цит. по Чън, 2001, с. 80.) Предвид наложеното по-късно господство на пазарно-конкурентните сили над живота на производители, търговци и потребители Адам Смит идентифицира спонтанността на живота като „невидима ръка на пазара“, насочваща избора на стопанските дейци при преследване на личните им цели. (Смит, А. 1983, с.437.) Фр. Енгелс по-подробно осветлява този процес. Според него ставащото в живота произлиза от съперничеството на много единични воли, действащи според различните им цен-

ности, интереси и житейски условия. От тези кръстосващи се, спонтанно действащи фактори обикновено се формира резултат в неочакван от никого вид. Защото той е продукт на **сила, която действа безсъзнателно като природен процес и претопява волите на отделните участници в нещо средно като обща равнодействаща, за което всеки повече или по-малко е допринесъл** (Енгелс, 1989, с. 33, 47 - 48).

Всичко това д-р Ив. Богоров определя смислово с неологизма „самотворност“ на живота. Според него в дълбоката си същина **това е процес на непрестанно примиряване както на природните със социалните закони, така и на произтичащата от тях необходимост със свободата, целите и волята на човека**. Животът, пише Богоров, сам дава на всички своята помисъл и значение. Те са нуждата, ползата и свободното надварване. Той изтъква значението на свободата, но в идеите си отстоява тезата за примата на самотворността на живота пред неговото управление. Ненавижда „тии, които не правят друго, освен да пречат на ониз, които желаят да напредват“, и с горчивина признава, че отникъде го не огреяло нищо (Богоров, 1993, с. 162, 169, 384.) Има обаче и теза, лансирана по-скоро като мечта, че човекът ще успее да овладее и подчини на себе си стихията на живота и ще я превърне от природен процес в свободно човешко дело (Енгелс. Пак там, с. 34). Сходно с нея днес е и пропагандираното становище, че в крайна сметка човекът ще може да си осигури безсмъртие, щастие и божествен статус (Харари, 2018, с. 22-26)

Практически индивидите и особено обществените органи и организации действат не само спонтанно, а и рационално, целесъобразно. Самосъздаващият се обществен живот обаче асимилира това поведение. Би могло да се каже, че в крайна сметка той е **спонтанна функция на човешките взаимозависимости и взаимоотношения от всякакво естество – технологично, икономическо, културно, социално-психологическо, правно-политическо и пр. Те са с характер на базисен обществен функционален механизъм, чрез който се осъществяват човешките дейности и се развива общественият живот**. Съществуват три типа подобни взаимозависимости и взаимоотношения.

Първо, такива са връзките между човешките дейности като обществени сфери (сектори, структури, полета). Централна от тях е личностно-битийната, психическата и демографската сфера на съществуване на индивидите. Тя дава смисъл на останалите сфери – икономическата, комуникационната, социокултурната, технологично-инфраструктурната, правно-политическата и др. Всяка от тях реципрочно и при регулярна повторяемост предоставя на другите и получава от тях нужни жизнени ресурси, благодарение на което се възпроизвежда общественият живот.

Второ, с такъв характер са и връзките между обществото като функционално структурирана интегрална система, от една страна, и индивидите като социални актьори – от друга. Те вземат формата на взаимен трансфер на притежавани от тях (добри или не) поведенчески качества. Тяхното прехвърляне е не само реципрочен, но и постоянно повторям

процес. В него тези качествени характеристики се интернализират и се екстернализират (придават и усвояват). Така стават взаимно присъщи и на индивидите, и на обществото като субекти заради възприемането им като заразителни успешни (правно и морално укорими или не) примери за подражание.

Трето, значение имат и връзките между самите индивиди като субекти, сплотяващи ги въз основа на общосподелени социални фикции (въображаеми или измислени неща), несъществуващи извън съзнанието на хората. Такива са народните вярвания, митовете, фолклорните традиции и пр. Такова значение имат също моралните и правните норми на поведение, както и идеологиите и лидерството на харизматични личности или лъжепророци. Те осезателно влияят на хората при избора им на цели, средства и действия. От собствен исторически опит знаем отражението върху българската душевност на Възраждането, на националната идея, на национализма като стремеж към ревизионизъм. Фикциите може да са последица и на чуждестранно влияние на модели, било от делово, културно, организационно-политическо или развлекателно естество (подобно у нас сега на празника „Св. Валентин“, засенчващ „Трифон Зарезан“).

В своето единство структурираните по спонтанен или целе-съобразен начин обществени взаимовръзки формират базисния (основополагащ) функционален механизъм на обществения живот. Практически обаче той винаги е доминиран от определен осев системообразуващ принцип, носител на целевата функция на всеки тип обществена система. Такъв принцип, продължително време господствал в историята, е била морално мотивираната религиозна отдаденост или пък земевладението, пораждало войни и преселения на цели народи. На свой ред те са изместени от стремежа за притежание и натрупване на капитал с оглед на материално обогатяване, възвисило истеблишмънта като господстваща върхушка вместо лендлордизма. Днес все повече с функция на осев системообразуващ принцип е разностранното развитие на човека. То се превръща в най-ценен капитал, обуславящ съперничеството за привличане на таланти отвсякъде по света. Какъвто и да е, валидният системообразуващ принцип определя модела на обществения живот и с това насоката на неговата спонтанност, както и поведението на индивидите, било то послушание или пък борба за постигане на еманципация – придобиване на права, освобождаване от ограничения и свобода за избор на цели, средства и действия.

Естествена черта на обществения живот е и неговата кумулативна еволюция. Тя е израз на постепенно спонтанно или целесъобразно натрупване от социалните субекти на определени структурни и функционални усъвършенствания. В резултат се появяват нови социални сили, налагащи други ценности и модели на поведение. При хипертрофия на някаква страна на живота обаче, била тя милитаристично-политическа, икономическа или друга, общественото развитие придобива характер на инволюция, т.е. на изкривяване, отдалечаващо го от породилите го идеали. Такъв

пример по отношение на човеколюбивото християнство е мрачната сянка на инквизицията. Хуманизмът на Ренесанса и Просвещението, включително на „американската мечта“ за лично преуспяване (чрез свобода, упорит труд и мобилност), също се банализираха от стремежа, по всякакъв начин да се печелят пари. Когато обаче социалното изкривяване е ставало непоносимо, се е стигало до спонтанни или съзнателно организирани социални размирици и революции. То е признак на скокообразната форма на осъществяване на общественото развитие. Така феодално-богословската система преодоля античния свят, но на свой ред модерната епоха (с ценностите на индивидуализма, свободата, рационалността и стремежа към материално благополучие) изтласка от съзнанието на хората сакралната парадигма за добро и зло и наложи буржоазния етос. Днес също се извършва глобална промяна, надрастваща модерния свят. Човечеството е в състояние на нов трансформационен скок, извеждащ на преден план необходимостта от многостранно човешко развитие като универсален системообразуващ принцип на обществения живот.

Предвид това би могло обобщено да се каже, че спонтанното обществено развитие, сменящото в себе си и проявите на рационалност, естествено води до смяна на социалните системи. Първо, постига се дадена обществена определеност и подреденост – израз на социална зрелост и интегритет; второ, постепенно се преминава към разнородност, неопределеност, разкъсване на социалните връзки и дезинтеграция; трето, така става възможно постигането отново на социална реинтеграция на принципно нова основа. **Спираловидната смяна на реда с безредието и на безредието с нов обществен ред е универсален социален закон на спонтанността на обществения живот, проявяващ се и днес.**

Свободният човешки избор

Естествен е следният въпрос. Защо и как са съвместими спонтанният закономерен характер на обществения живот със свободния избор и волята на човека за действия като израз на неговата автономност?

Първо, за разлика от природните, социалните закони се проявяват нееднозначно, а по-скоро хазартно – като вероятност при голямо множество от случаи. От тази множественост при единодействия или при конфликтване на социалните сили се формира както спонтанността, така и насоката на общественото развитие като нейно ядро. **При все това, и социалните закони се проявяват винаги като необходимост, но в случая – да се акумулират постижения, да се отстраняват едностранчивости на развитието и поетапно да се следва пътят, чертан от историческия процес.** На това основание изтъкнатият френски историк Ф. Бродел (1902-1985) твърди, че именно насоката на развитието е определяща при формирането на технологичните, икономическите, социокултур-

ните и геополитическите реалности в света. Понеже в общия случай тя е необратима, метафорично някои я наричат „стрела на времето“. Зависимостта на поведението на отделните индивиди от насоката на развитие се проявява в това, че в крайна сметка тя спонтанно формира „сюжетната линия“ на живота. И не само насочва, а в някаква степен и контролира човешкия избор. Тя е компасът, водещ индивидите, дори и когато не харесват тази линия, оправдавайки се с прословутото: „Какво да се прави. Такъв е животът, такава е времето“.

Второ, както твърди Л. Мизес, нерядко като субект се анализира човечеството или нацията и се говори за техните цели. Естествено нацията, държавата, общините, партиите, религиозните общности и пр. са реални фактори на хода на събитията. Но преди да се подчертае тяхната роля като проява на общностно съзнание, трябва да е ясно, какви сили заставят отделния човек да действа. В случая, подчертава Мизес, не помагат Бог или „националната душа“. Преди всичко той е не само *homo sapiens*, а и *homo agens* (действащ човек), стремящ се към щастие съобразно с обстоятелствата. Мотивира се деятелно от загрижеността за съществуването си, от неудовлетвореността си и от очакванията си, че дадено негово поведение, особено в сътрудничество с други, ще подобри социалния му статус, като се съобразява същевременно и с типа на социалната среда. Още повече, че човек може да действа не само спонтанно, но и рационално, да установява причините за нещо и да преценява последиците от действията си, защото и те на свой ред стават причина. В помощ е фактът, че човекът по природа изпитва нужда както от разбиране на нещата, така и от принадлежност към някаква социална общност. Като разкрива чрез личен опит или по научен път регулярността на процесите и управляващия ги закон, чрез сътрудничество и коопериране с други хора става възможно да се намесва и да влияе успешно в определена посока на състоянието и хода на социалните процеси (Мизес, Л. 2000, с.5, 16-17, 25, 43). Затова този път е за предпочитане, отколкото ако се действа само по емоционален подтик, интуитивно хрумване или сляпо подражание.

Трето, без да се отрича значението на личния интерес и на волята за действия на индивидите като креативна основа на общественото благополучие, важно е и единството им с оглед на изгоди за всички. То също е аспект на самотворността и качеството на живота. Неговата спонтанност се опира фактически на закона за големите числа. Такъв смисъл имат множествените корелационни взаимоотношения между самите индивиди, както и между тях, от една страна, и юридически или морално установените обществени институции, от друга страна. Поради това формираната от тях социална реалност по естеството си е независима от съзнанието и волята на отделния човек като личност. Както иронично се изразява Л. Мизес, той не може да е цензор на живота – нещо субективно одобрявайки или не, воден от предвзето мнение. Но фактът на корелационните обществени взаимоотношения и взаимозависимости фактически доказва, че **животът е спонтанен не в смисъл, че нищо не зависи от делата и**

поведението на индивидите и социалните групи. В крайна сметка именно чрез взаимоотношенията, действията и бездействията си индивидите са актьорите на социалната реалност. Чрез тях тя се формира, развива и променя.

От значение в случая е и типът на установения обществен ред. Той може да е с хуманистичен дух и да насърчава свободната инициатива на индивидите, както и да ги съпътства с контрол и санкции при пренебрегване на законовите и моралните норми и правила. Така социалните сили постигат обществено споделено поведение, линейно-еволюционно натрупване на делови потенциал, на постижения и социално равновесие – все ефекти на положителните взаимни зависимости и начини на действия и взаимодействия. Но политическият режим може да е тираничен, налагащ послушание, което не оставя място за свободен спонтанен или целесъобразен индивидуален избор. Според характера им духът на едни политически режими се превръща в колективно обществено съзнание и сплотява хората, а други имат за последица остри социални конфликти, което оказва влияние върху протичането на социалните процеси. Тези реакции може да са в унисон с посоката на общественото развитие и да го ускоряват, но може и да се разминават с нея и то да се забавя. Предвид това, според генетично заложените си наклонности и културно придобитото равнище на цивилизоване, индивидите действат както в единство или в конфликт помежду си и с обществените институции, така също в съответствие или в противоречие с изискванията на жизнените обстоятелства, породени от историческия процес. Те и влияят (позитивно или негативно) върху технико-икономическите, социокултурните и организационно-политическите процеси и понасят техните (позитивни или негативни) влияния.

Така че на емпирично равнище решаващ е характерът на действията или бездействията на хората. То е същинският аспект на спонтанността и насоката на развитие на обществения живот. Те и изискванията на емпиричната реалност са просто микро- и макро-нива на социалния живот с неговите видими явления и незрими механизми. Тяхната тъкан са, от една страна, интернализирането на характеристиките на реалностите от индивидите, а от друга страна – екстернализирането и обективизирането на качествата на самите индивиди в жизнената среда. Въпросът е не в едното или в другото, а в тяхната реципрочност и постоянна итерация. **Включвайки ги в себе си, по този начин социалната реалност се самоосъществява.**

Четвърто, в случая обаче са важни също човешкият натюрел, степента на цивилизованост и народопсихологията, повлияни от доминиращите масови социални преживявания, вярвания, убеждения и нагласи. Действията и поведението на някои индивиди се оказват адекватни на насоката и тенденциите на общественото развитие. Те се схващат от тях като своеобразен компас, подсказващ им какъв избор да правят, за да служат и на общото благо, от което да изпитват гордост, че постигат жизнен успех в социално приемлива и морално неукорима форма. Други

обаче в стремежа си за непрестанен успех на жизненото поприще действат хазартно, а нерядко и по законово неприемлив или морално осъдителен начин. При провал възприемат утешително състоянието си като някаква предопределена съдба.

Така е. Общо взето хората правят избор и действат рационално, но нерядко също интуитивно или емоционално, заместващи мъчните рационалистични пресмятания. От моментно гледище обикновено биологията на човека мотивационно стои по-близо до съзнанието му от социалната му култура. Но той не може да живее без общество. Колкото по-цивилизован е, толкова повече потиска инстинктите си и държи на социално приемливото си поведение. Само ситуационно се случва, културното да се измества от биологичното у него. Общо взето обаче реакциите под генетичен изблик се модифицират под контрола на човешката културната изграденост и тя доминира при избора на едни или други постъпки. Но от значение е и фактът, че хората доста се влияят едни от други. Ярък пример в това отношение е интензитетът на човешкото поведение. При икономическа еуфория се поражда гравивен оптимизъм, окрилящ хората, докато при рязък срив възникват паника и песимизъм. От значение е и емоционално-психическата социална нагласа на хората според господстващите институции, каквито са морално или юридически установените отношения, норми, правила и органи. Всичко това се включва в механизмите на реализиране на изискванията на социалните закони като ядро на самотворния живот.

Логиката на съвременния научно-технологичен, икономически и социокултурен прогрес налага нуждата от адекватно на нея духовно, деятелно-адаптивно и поведенческо приспособяване и възвисяване на човека. Иначе изоставането на неговото развитие възпрепятства нормалния ход на обществената еволюция. Така е, защото **човешкото поведение и неговите последици са не само зависими от насоката на спонтанното развитие на живота, а са и нейният реализатор**. В този смисъл, от една страна, насоката на развитие на живота е неотделима от свободната човешка воля като избор и действия, а, от друга страна, този избор и воля за действия са човешкият отговор на обективно налагащата се необходимост да се следва определен път. Той трябва да се има предвид и да се съблюдават социалните норми от индивидите, за да постигат своите цели и да реализират интересите си, а с това – и самите себе си.

И така, за разлика от природата, в социалната област явленията и процесите са нито абсолютно зависими едни от други, нито напълно автономни. Произтичайки от взаимодействието на всички (по-силно или по-слабо влияещи) социални сили, спонтанността на живота стои над единичните воли на индивидите и организациите. Ала не изключва участието им. Тя провокира техните било спонтанни, било рационално целенасочени реакции съобразно с условията на дейност и с доминиращите ценности, интереси, предпочитания и очаквания. Изборите на индивидите или на техните организации са свободни, но в едни случаи спонтанни, в други –

рационални. Те са само два различни начина на възпроизвеждане на обществения живот. По същество чрез единодействието и чрез сблъсъка на много воли, отстояващи различни ценности и интереси, се формира качеството на обществения живот. Но в крайна сметка, едновременно и като създател, и като проява на социалната история, то е различно от намеренията на отделните индивиди и социални групи. **Различието идва от това, че свободният спонтанен или рационален избор на индивидите е субективен, обусловен от конкретната им жизнена среда и от личния им манталитет и делови възможности за реализация, докато спонтанността на живота се проявява като усреднен сумарен функционален резултат на техните избори и начини на действия.** В този смисъл животът си пробива път и като необходимост, и като резултат на свободния избор на социалните агенти. По този начин той се възпроизвежда, първо, като технологични, икономически, екологични, социокултурни и правно-политически условия, осигуряващи наличието на жизнени блага; второ, като система на обществените отношения и, трето, в крайна сметка – като ценностно възпитание, натрупване на делови способности и цивилизоващо развитие на хората, както и като демографска динамика.

Ясно е, че хората не са сляпо подчинени на спонтанността на живота. Те притежават разум, чувства, ценности, потребности, интереси и увлечения като предпоставки за свободен, спонтанен или рационален избор на цели, средства и воля да действат. **В биосоциалната им природа е заложена склонност както към съперничество, така и нужда от взаимопомощ и сътрудничество.** Тези две нейни страни имат ключово значение за функционирането, устойчивостта и ефикасността на социалните системи. Те пораждат огромна градивна енергия, но нерядко и асоциалност – източници на социална неправда. В този смисъл с основание Платон и Мо-дзъ, по-късно Ибн Халдун, в наше време Х. Ортега и Л. Мизес твърдят, че индивидите невинаги са водени от „здрав разум“ и не са непогрешими при определяне на своите цели, средства и поведение, особено когато действат спонтанно.

Какъвто и да се развива общественият живот, рано или късно се стига до радикална промяна. Появяват се нови социални сили и борба за надмощие, поражда се разхлабване и компрометиране на старите социални връзки. Възникват конфликти, изостряне на социалното неравновесие, дезинтеграция, неустойчивост и в резултат – преход към нова системност с друга уредба и търсене на нова насока на развитието и ново социално равновесие. Така скокообразно, опирайки се на своята спонтанност, се осъществява възпроизводството на обществения живот.

Такъв е характерът на социалната еволюция. Поради вариантно проявление на социалните процеси свободата на човешкия избор винаги е сложен проблем. Но тя е не само човешка необходимост, а и фактор на социалната вариантност. Бързото настъпване на епохата на информационализма днес извежда на преден план два възлови проблема: за съотношението „спонтанност – управляемост“ на социалните процеси и за необ-

ходимостта от свързване на текущите политики с определена конститутивна (основополагаща) политика, влияеща както на посоката на развитие, така и на устойчивостта и ефективността на обществената система.

Съвместяването на управлението на процесите с тяхната спонтанност

Д-р Богоров е прав, като изтъква превъзходството на „самотворността“ на живота по отношение на неговото управление. И е така, доказва го самият живот. В близкото минало от такова естество бяха управленските решения, целящи волунтаристичен социално-политически конструктивизъм. Те игнорираха както реалностите, така и самата човешка природа и в резултат се стигна до дълбоки социални кризи и противочовешки изстъпления в много страни. Ярки примери са световните войни, а също злополучните идеологии (за „хилядагодишния райх“ на Хитлер, за световната пролетарска революция, „културната революция“ на Мао и др.) В този смисъл е поучително твърдението на Дж. М. Кейнс, че изучаването на историята на откъснатите от реалността идеи е задължителна предпоставка за вземането на разумни решения.

Разбира се, процесът на общественото управление може и да не противоречи на духа и условията на спонтанността на живота. Напротив, може да е фактор на нейното осъществяване, влияейки положително върху формирането на посоката, широтата и темпа на общественото развитие. Ролята на управлението е важна като създаваща благоприятни условия и разкриваща хоризонти за свободния избор на индивидите. То допълва, а може и да коригира спонтанния обществен живот, тъй като сам по себе си (подобно на пазара като част от него) няма друга прожекторна роля освен скритите в него тенденции.

Днес трудностите на управлението на социалните процеси на макрониво в голяма степен се обуславят от тяхното глобализиране, ограничаващо възможностите на националните правителства. Масирано се разпространяват технологични, логистични, производствени, търговски, финансови, организационни и др. иновации. Олицетворение са интернет, мобилната комуникация, скоростният авиотранспорт и пр. В единство те подпомагат преодоляването на пространствено-времевите бариери. В резултат (по образния израз на Маршал Маклуън) светът се сви до „глобално село“, чийто площад (според Бил Гейнс) е Интернет. На тази основа се формира глобална мрежова икономика, опряна върху взаимосвързани информационно-познавателни, продуктови и финансови потоци, както и доминираща вече „виртуална култура“. Понеже се улеснява достъпът до всички разпределителни и консумативни центрове в света, се променят производствени и обслужващи процеси, секторни структури, бизнес модели, продукти, услуги. Търсейки нови конкурентни предимства, бизнесът се преориен-

тира от локални към глобални пазари, от лесен достъп до суровини и евтина работна сила към върхови постижения, качествен човешки капитал, партньорски стратегии и пр., носещи нарастваща добавена стойност. В немалка степен се унифицират дори начините на използване на свободното време, включително като развлечения. В резултат на всичко това са налице принципно нови начини и на дейност, и на живот на хората навсякъде по света, опрени както на спонтанния, така и на рационалния свободен избор.

Налице са трудности на управлението и от друго естество. Съвременният преход към нов начин на дейност и живот е с двойк характер. Първо, той е **продължителен глобален исторически процес**. С него са свързани нелесни за *преодоляване* структурно-функционални оси на социални напрежения в света, затрудняващи всеки избор: **за информационализъм или неоекономически механизъм; за глобализъм, ерозираш или съхраняващ националната идентичност на народите и културното разнообразие на света; за установяване на посткапиталистически тип общества или на неокапитализъм**. Преодоляването на тези оси на напрежения в планетарен смисъл ще обхване вероятно целия ХХI век. Едни страни, действайки рационално, ще извършат бърз радикален преход, правещ промяната необратима. Други, опирайки се само на спонтанното поведение на социалните агенти, постепенно чрез проби и грешки ще усъвършенстват и приспособяват досегашния начин на живот и чрез тиха продължителна еволюция ще преминат към нов обществен ред. Трети страни може би ще затънат в безкрайно противоборство на тенденции и контратенденции и преходът им ще изглежда безкраен.

Второ, преходът към нов цивилизационен обществен ред е с още една основна черта. **Той е в голяма степен спонтанен, но и с наложителна необходимост да е рационално управляем**. От една страна, се инициира спонтанно „отдолу“, според стремежите на индивидите в качеството им на социални агенти. Такъв е неговият генезис. Ако обаче масовото съзнание остава хаотично и се действа предимно самопроизволно, се изпада в обществена безпътница, водеща бързо до олигархизиране и криминализиране на живота. Ала ако тежненията на индивидите и на самите управленски органи са рационални и масови, те лесно се превръщат в общоприети обществени норми на социално поведение и преходът се ускорява. То предполага инициране и стратегиране на общественото развитие и „отгоре“, придаващо му съзнателно целенасочен (телеологичен) характер. То не противоречи, а се съвместява със спонтанните действия на хората като социални агенти, като създава желан хоризонт на общественото развитие и го ускорява. Но може да съдържа в скрит вид възможност и за социална инволюция. Такива са например олигархизирането на живота или волунтаристичното социално инженерство със силна пропагандно-идеологическа окраска, пораждаща сплотяващи очаквания, които се опровергават от разочароващите резултати.

Практически съвременният преход към нов по-цивилизован обществен ред и начин на живот е в някаква степен спонтанен, в някаква – рационално управляем. Те са различни, но и свързани помежду си начини на осъществяване на обществения живот. Спонтанността като поведение на определени социални групи обикновено води до формиране на политическа воля за намеса чрез политики и решаване на проблемите „отгоре“, за да се предотвратява социалният хаос. По обратен път то поражда нов начин и насока на мислене на хората, обединени в социални групи за натиск. Така че **реализацията на социалния преход е в пресечната точка на свободния избор на индивидите и на съзнателно провежданите политики, влияещи върху ефективността на модела на трансформационния процес.**

Важни за всяка политика са както далновидното разграничаване на възможното от невъзможното, така и умението необходимото да се направи възможно по технологичен, реорганизационен, квалификационен и пропаганден начин, както и чрез усвояване на чужд положителен опит, на сътрудничество и пр. Така се формира конститутивната (основополагаща, дългосрочна) политика. Тя е от изключителна важност като необходимост за постигане на определени стратегически обществени цели, а и като основа за хармонизиране на текущите политики.

Конститутивната политика, ръководейки се от духа на спонтанния обществен живот, на емпирично равнище очертава и прокарва насока на общественото развитие. Тя е прогностично-ориентираща, законотворческа, функционално-структурна, институционална, научно-технологична, инфраструктурна, образователна, демографска и пр. Нейните „акушери“ са международни и регионални организации, глобални компании и на конкретно ниво – централните и местните органи на държавната власт. **Ако липсва конститутивна политика, обществото изпада в структурна криза, няма насока, институционален дух и образ. Управлява се, но не се ръководи.** Текущите политики, краткосрочни по характер, също засягат всички области на живота. Насочват се както за реализирането на конститутивната политика, така и за решаването на конюнктурни задачи, свързани с контрол и регулиране на конкретни социаликономически процеси, с националната и социалната сигурност, справедливост и пр. Така в своето единство конститутивната и текущите политики, бидейки иманентна съставна част на обществения живот, го обслужват и подобряват.

Заклучение

Резонен е накрая следният отворен въпрос. Вече се предполага, че в епохата на информационализма стратегическите управленски решения ще се вземат въз основа на платформата „интернет на нещата“ и на т.нар. големи данни, интерпретирани чрез суперкомпютри. Ако наистина е така,

ще се запази ли спонтанният и стохастичен характер на обществения живот? Или ще се стигне до неговото претопяване в общественото управление, целесъобразно определящо насоката на общественото развитие? От това ще зависи степента на реализиране на породените вече, свързани една с друга и взаимно подкрепящи се нови тенденции.

Може да се твърди, че за това има вече солидна основа. От една страна, е факт научно-технологичният прогрес като развитие на информационно-комуникационните технологии, на изкуствения интелект, на нанотехнологиите, на роботиката и на биоинженерството като единен коеволюционен процес. От друга страна, е налице също така коеволюционно, биосоциокултурно развитие и на самия човек, за да е в състояние да реагира адекватно на изискванията на научно-технологичните и социални промени. Притежавайки признати права по рождение или според конвенции и юридически закони, той все повече ще умножава силите си и ще ги обективира чрез дела и отношения в реалната действителност.

В това отношение изключителни надежди се възлагат на събирателно-аналитичните възможности на платформата „Интернет на нещата“ и на тази основа – на наличието на големи масиви от данни за неща и процеси от гледище на нуждите на човешките дела и живот. Основа е наличието на подходящи за това техники и технологии, хардуер и софтуер, създадени за извличане, събиране, обработка и съхраняване на всякакви данни и превръщането им в полезна информация с оглед разкриване на смисъл. Този процес е основа за вземане на решения във всяка област с оглед и на разкриване на слабости, на иновации и постигане на по-добро качество на живота. От значение е обаче и наличието на компетентност у хората, свързана с проблема за търсене на данни, съставяне на аналитични модели, разкриване на зависимости, измерване на процеси, извеждане на тенденции, съхраняване, визуализация и трансфер, както и за постигането на киберсигурност.

Днес вече милиарди индивиди в лично качество или като представители на институции са включени в компютърните мрежи. Тези мрежи, както изтъква Н.Ю. Харари, обхващат всичко – от физически обекти (устройства, автомобили на улиците, сгради, хладилници, трайни насаждения, животни и пр.) до самите хора. Смята се, че в обозримото бъдеще телата, умовете и преживяванията на хората ще се оформят от биотехнологиите, нанотехнологиите, генното инженерство, изкуствения интелект и регенеративната медицина. Човекът не само ще обслужва тези мрежови системи. При необходимост ще е и наблюдаван и контролиран. Стига да не се дойде до осмяното от Оруел полицейско общество (Шваб, К. 2016, с. 138-141; Харари, 2018, с. 295, 304-305).

Решението е в самия човек и в издигане ролята на културата в най-широкия ѝ смисъл – като положително еволюирала и осъзнала себе си човешка природа. Защото, както твърди писателят Г. Господинов, именно културата е гравитацията, която държи хората в общество, изпълнено със

смисъл. Тя прави човека от първичен – цивилизован, от поданик – в гражданин.

В резултат въз основа на радикалната научно-технологична революция и социалната промяна ще се върви към **морално остаряване и надрастване на досегашния материалистичен начин на живот**. От господстващ икономизъм ще се преминава към надмощие на по-обхватните социални отношения, включващи и подчиняващи на себе си икономическите. Натрупването на физически капитал и личностното материално благоденствие все повече ще са подчинен аспект на налагащия се **нов осев системоорганизиращ принцип** на живота, какъвто е разностранното човешкото развитие. Все повече ще е наложително придобиването на нови ценности, на висока гражданска култура и на многоцелеви образователно-квалификационни възможности на хората. Научно-технологичната и социална промяна ще го прави възможно за всекиго според личните му наклонности и стремеж, какъв иска да бъде.

Оттук **вместо определящото значение на материалните условия на живот на преден план все повече ще изпъква нарастващата роля на субективния фактор**. Става въпрос не за субективност, а за възможности на хората като субекти, носители на права и задължения, да опознават и ползотворно да въздействат на обществените процеси. Биогенетичната човешка спонтанност и борба за изгодно социално позициониране все повече ще отстъпват на съзнателния, научно-технологично фундиран обществен избор на цели и на средства за тяхното постигане, почиващ върху социална споделеност, сътрудничество на социалните сили и социална справедливост.

Въз основа на всичко това се поражда основополагащата тенденция, **с избора си на цели, средства и действия институциите чрез политики и индивидите чрез целенасочващото си поведение да надделяват в живота, така че насоката на неговото развитие от спонтанно формираща се да е антропоцентрично управлявана**. Този процес бързо ще се разпространява и чрез обмена на знания и опит ще достига все по-високо равнище. В резултат ще прерасне в единен научно-технологичен и социокултурен коеволюционен реорганизационен обществен процес.

Реализирането на новите тенденции би осигурило **реалната база за формиране на общество, чийто основен принцип е пълното и свободно развитие на всеки индивид**. Практически ще се преодолее досегашното „царство на необходимостта“, свързано с материалното осигуряване на живота. И ще се върви към социално-политически ред, гарантиращ както свобода за избор и сигурност, така също лична и институционална отговорност. Основна грижа на човека ще е не неговата дейност, диктувана от материална принуда, а собственото му развитие като самоцел.

Обозримото бъдеще ще покаже дали тези тенденции ще вземат превес и ще определят същностно обществения живот. Или ще продължи

да доминира неговата спонтанност, макар и по нов начин. В социалните науки, за разлика от естествените, търсеният отговор на този отворен въпрос се възпрепятства не само от веоятностния характер на социалните процеси, но и от трудното освобождаване на човека от обсебилите съзнанието му стари идеи и политики.

Използвани източници

- Богоров, Ив. (1983) И се започна с „Български орел“. Подбор от П.Тотев. София, „Български писател“.
- Енгелс, Фр. (1989) Писма за историческия материализъм. София „Партиздат“.
- Мизес, Л. (2000) Человеческая деятельность. Пер. с англ.-го. Москва, „Экономика“.
- Смит, А. (1983) Богатството на народите. Пр. от англ., София, „Партиздат“.
- Харари, Ю. Н. (2018) Homo deus. Кратка история на бъдещето. Пр. от англ., София, „Изток-Запад“.
- Чън, Ан. (2001) История на китайската мисъл. Пр. от фр.София, „РИВА“
- Шваб, К. (2016) Четвъртата индустриална революция. Пр. от англ., Пловдив, ИК „Хермес“.